

Uusi tieteellinen sanakirja

Karjalan kielen sanakirja. Ensimmäinen osa A—J. Lexica Societatis Fenno-ugricae XVI,1. Toimitus: Pertti Virtaranta (päätoimittaja), Helmi Virtaranta (toimitussihteeri), Matti Jeskanen, Eero Kiviniemi, Raija Koponen, Marja Lehtinen, Tauno Särkkä. CVI + 576 s. Helsinki 1968.

Viime vuosisadan loppupuolelta lähtien kerääntyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmiin karjalankielistä aineista, jota 1890-luvulta lähtien — kun itäkarjalaisen aineiston ei katsottu kuuluvan suunniteltuun suomen murteiden suureen sanakirjaan — on koottu erityisen karjalan kielen sanakirjan aineksi. Kokoelmat ovat karttuneet vähitellen vuosikymmenien kuluessa, ja nyt viime vuodenvaihteessa työ on joutunut Karjalan kielen sanakirjan I osan ilmestymiseen asti.

Ilmestymisensä alkaneen sanakirjan aiottua kokoa ei mainita, mutta tulevasta kokonaislaajuudesta antaa käsityksen se, että I osassa on aakkosväli *a* — *jötkötteä*, joka on vaatinut 576 sivua niiden yhteensä lähes 700 sivusta. Johdannon mukaan sanakirjasta on aiemmin kaavailtu suunnilleen Lönnotin sanakirjan laajuista. Siihen kokoon ei olisi saatu juuri mahtumaan esimerkiksi eikä sanojen maantieteellisen levikin selvitystä, jotka kuitenkin ovat tutkimuksen tarpeisiin välttämättömiä. Pikemmin nykyisenkin kokoisin sanakirjan artikkeleista jää kaipaamaan monia merkitysvivahduksia, joita suomen murteiden perusteella voi otaksua sanoilla olevan. Toivottavasti myöhempiin osiin voidaan mahdollistaa sitä uutta materiaalia, jota johdannon mukaan vielä on runsaasti sanakirjassa käyttämättä, ainakin äänitteistä saatava sanasto, joka tietenkin on äänneellisesti luotettavinta ja maantieteellisesti tarkoin selvitettyä. Mainittakoon, että myös Neuvostoliiton puolella on käynnissä kaksi karjalan murteiden sanakirjan hanketta: Grigori Makarovin Kotkatjärven murteen sekä Beljakovin ja

Punzinan Tverin karjalan sanakirja. Kosketusta näihin töihin on Suomen puolelta ollut.

Mainitussa pääasiassa päätoimittajan käsialaa olevassa laajassa sanakirjan johdannossa on hyvin seikkaperäinen selvitys aineiston kerääjistä ja heidän karjalaisista kielenooppaistaan, varsinaisen sanakirjatyön vaiheiden historiikki sekä ohjeita sanakirjan käyttäjälle. Keruutyön vaiheiden perinpohjainen selvitys auttaa muun ohessa arvioimaan aineiston luotettavuutta: kerääjät ovat valtaosaltaan kouliintuneita ja karjalan kieltä hyvin tuntevia. Hyviä kielenooppaita on löytynyt runsaasti eri puolilta. Keskeinen osa materiaalia, 256 000 sanalippua, on E. V. Ahtian keräämää — enimmäkseen aakkosellista kyselymenetelmää käyttäen — Suojärven, Munjärven, Säämäjärven ja Vieljärven alueelta, niistä Säämäjärveltä 163 500.

Johdannossa on Ahtian keruita osoitettava kartta, mutta muuta karjalan kielen aluetta selvittävää karttaa joutuu turhaan etsimään. Kirjan käyttäjälle olisi aika lailla apua jonkinlaisesta kaavio-maisestakin kartasta, joka sisältäisi ainakin artikkeleissa mainitut paikannimet. Hyödyksi olisi ollut senkin seikan selvittäminen, miten paljon tietoja on miltäkin seudulta eri murteiden sanakirjassa saaman painon arvioimiseksi. Tilaa selvitys ei olisi juuri vaatinut, mainittuun karttaan painetut numerot olisivat hyvin riittäneet. Jatkuva aineiston kartuttaminen tietenkin muuttaa suhteita lisäten tähän asti vähän sanastettujen murteiden osuutta. Kartan avulla olisi voitu havainnollisesti esittää sekin, mitä ja missä puhuttuja ovat »vicalaismurteet», »au-

nus», »Tverin ja Novgorodin karjala» ym. Nämä sanakirjan käyttämät nimitykset eivät liene useimmille sanakirjan käyttäjille aivan itsestään selviä. Ei kai ole kaikille kirjan mahdollisille käyttäjille täysin selvä edes Suomen karjalaismurteiden ja karjalan kielen alueen raja.

Kun on ollut paljon ja eriaikaisia aineiston kerääjiä, on sanalippujen transkriptiossa tietenkin paljon vaihtelevuutta, joka on kaivannut tasoitusta. Perinpohjaiset »ohjeet sanakirjan käyttäjälle» opastavat tasoituksen periaatteisiin. Kerääjien käyttämää transkriptiota selvitteessään ne samalla tutustuttavat lukijaa karjalan runsasvivahteiseen fonetiikkaan.

Artikkeleissa karjalan sanojen merkitys on selitetty suomalaisella vastineella tai määritelmällä, ja artikkelit on jaettu merkitysryhmiin tarpeen mukaan. Karjalankieliset sanat ja lauseet on painettu kursivilla, suomenkieliset selitykset antiivkalla, hakusanat puolilihavalla. Useampia kirjasinlajeja ei ole käytetty. Painoasu on selkeä, mitä auttaa vielä transkription vahva karkeistus. Hakusanoja on karkeistettu enemmän kuin esimerkiksi. Karkeistuksen periaatteet selviävät kuten sanottu ohjeista. On nähtävissä toimituksen pyrkimys selvyyteen ja helpokäyttöisyyteen, ja teos eroaakin siinä suhteessa edukseen useista ulkomaisista suurista sanakirjoista. Hakusanaksi on valittu mikäli mahdollista sanan vianmurteinen muoto, mihin lienee tärkeimpänä syynä se, että **murre on suomelle läheisintä**. Hakusanan valinnan vaikeudet voi arvata; runsas viittausten käyttö opastaa kirjan lukijan oikeille jäljille.

Laajan sanakirjan toimitustyössä tulee esille runsaasti aineiston esittämistapaa koskevia teknillisiä ongelmia, joiden ratkaisut vaikuttavat sanakirjan käyttökelpoisuuteen. Voi katsoa toimituksen tässä onnistuneen. Jonkin verran kuitenkin teoksen selailija kohtaa seikkoja, joiden onnistuneisuudesta voi olla eri mieltä. Osaksi kysymys kyllä on pelkistä maakuasioista.

Kukin hakusana aloittaa oman kappaleensa toisin kuin esimerkiksi Nykysuomen sanakirjassa, jossa yhdyssanat on koottu yhteisen määriteosan jälkeen samaan kappaleeseen niin pitkästi kuin aakkosjärjestyksen säilyttäminen sallii. Omaksi kappaleekseen erottaminen antaa sivulle väljyyttä, mutta tilaa se tietysti vaatii enemmän. Lisäksi jokin tilapäinenkin yhdyssana saa näin enemmän painoa, kuin sen asema kielessä edellyttäisi. Esimerkiksi *henkässyntäaika*-artikkelissa ainoana esimerkkinä on säämäjärveläinen lause *keittajan vuotat, hengästyndaigoa ed vuota, tulehizen syöd!* Samanlaisia tilapäisen tuntuisia yhdyssanoja kukin omana kappaleenaan on paljon: *henkenlähetäntä, henkenlähetäntähätä, henkenlähetäntätauti* jne. Artikkelien määriteosaan yhdistämisellä saavutettaisiin jossain määrin samaa etua kuin johdosten selittämisellä kantasanaan viittaamalla.

Mainitussa *henkässyntäaika*-artikkelissa on merkityksen selitys ('jäähymisaika, lepoaika') jokseenkin tarpeettomasti ja sikäli jopa harhaannuttavasti, että se antaa mielikuvan täsmällisestä, sanalla yleisesti olevasta merkityksestä. Sama on laita määritelmien, joita silloin tällöin esiintyy johdosten jäljessä: »*jupkavuo* v. saada itselleen (tarpeeksi) hameita. *nygöi katšo jupkavuoin, rivuod lykkään lapsien ker* (sain tarpeeksi hameita sekä itselleni että lapsille ja hylkäsimme käytöstä huonot). Säämäj.» Selitykseksi olisi kai riittänyt esimerkin jäljessä oleva selitys ja mahdollinen viittaus *jupka*-artikkeliin. Pelkästään esimerkin jäljessä on selitys *himmestyö*-artikkelissa: »*heboñe himmesty* menetti voimansa, riutui. Suistamo»; tämä yhden esiintymän selitys näyttää useinkin paremmalta kuin yleinen määritelmä, jonka laatimiseen aineisto ei ehkä kuitenkaan riitä.

Artikkelin tai merkitysryhmän alussa on kuten edellisissä näytteissäkin yleensä sanan suomenkielinen selitys. Lisäksi on eri paikkakuntien esimerkkeihin liittyviä täsmentäviä yleisestä poikkeavia selityksiä. Yksityisiin paikkakuntiin liittyvät

esimerkit selityksineen on erotettu toisistaan pystyviivoilla. Olisi ollut selvyydelle eduksi erottaa myös yleinen määritelmä tai muu selitys esimerkistöstä. Ei ole nimittäin aina ensi näkemältä selvää, liittyykö selitys kaikkiin jäljessä oleviin esimerkkeihin yhteisesti vai ainoastaan ensimmäiseen: »*jupkakankas* s. hamakangas (loimet pellavaa, kuteet villaa). *jupkakankas*. Suistamo | ->»; »*hiema* s. -- 2. tav. mon. naisen paidan yläosa (emustaan asti). *hiemat*. Vuokkin | ->»; »*aho*-artikkelissa on paljon vain yhtä paikkakuntaa tarkoittavia selityksiä: »semmoinen kuiva maa, joka oltuaan ennen huhtamaana on jo kasvanut metsää 25—35 vuotta. Vuokkin | entiseen kasveen kasvanut lehtimetsä (lepikkö, koivikko). Jyskyj | » jne.; »*ahoutuo* v. kaadetusta puusta: kuivua ja kovettua niin että kuori irtautuu. *kun sykytyllä koat* (puun), *šüitä keväällä oj jo ahoutun*. Kiestinki | *ahouduo* ahottua. Rukaj». Ehkä *ahoutuo*-artikkelissa edellinen määritelmä kuuluu vain Kiestingin esimerkkiin, mutta artikkelista se ei käy mitenkään selville; Rukajärven sanan suomenkielinen vastine merkitsee ahoksi muodostumista. *ahos*-artikkelissa on lopussa esimerkkejä adverbisesta käytöstä: »Adv:sesti *ahokse|ssa*, -*lla*, -*h* ahdettuna, ahdoksissa, -iin. *riihi on ahokšella*. Uhtua | ->». On mahdollista, että äkkinäinen sanakirjan käyttäjä lukee äänneasun *ahoksessa* jne. Uhtuan esimerkkeihin. Ehkä painovirheenä on tullut pystyviiva *harakoija*-artikkelin 2. kohtaan, mutta se on ollut eduksi kohdan selvyydelle.

Esimerkkilauseisiin liittyvien selitysten muodossa on jonkin verran epätasaisuutta, isoja ja pientä alkukirjainta, sulkeita ja kaksoispistettä ilman kauttaaltaista täyttä johdonmukaisuutta. Yksi merkintätapa voi olla yhtä hyvä kuin toinenkin, mutta merkintöjen erilaisuus johdattaa ehkä sanakirjan käyttäjän etsimään niiden takaa erilaisia tarkoitussiakin.

Esimerkkeihin liittyvät karjalaisten sanojen tai sanallittojen, puheentapojen

ynnä muiden suomenkieliset selitykset on liitetty selitettävän kursivoidun sanan perään kursivoimattomana ilman väli-merkkiä. Tapa oudoksuttaa ensi silmäyksellä, mutta on kyllä selvä.

Teknisistä merkeistä pystyviiva on jo tullut mainituksi. Ohjeista on jäänyt pois kahden vierekkäisen pystyviivan selitys. Merkillä on hyvin käytännöllisellä tavalla erotettu toisistaan alaryhmiksi samaan merkitysryhmään sovitettut erilaiset puheentavat yms. sekä esimerkkien jäljessä seuraavat »Vrt.», »Erik.» ja »Kuv.» -merkinnät muusta esimerkistöstä.

Nuolta (→) on käytetty viittaamassa »kantasanaan tai samakantaiseen, merkitykseltään valaistuun sanaan (esim. höhävyö → höhissä)». Viittaustapa on käytännöllinen sekä lyhytensä että täsmällisyytensä vuoksi. Inkoatiiviverbi *höhävyö* selittyy deskriptiivisen *höhissä*-verbin avulla tarkoin. Nuolta on kuitenkin käytetty myös tehtävissä, joita ohjeissa ei ole selitetty. Äskeisessä esimerkissä viittauksella oli korvattu määritelmä, mutta karjalankieliset näytteet sisältyivät artikkeleihin. Nuolella on osoitettu myös aineiston siirto toiseen artikkeliin: »*elautuo* v. → eläytyö»; »*hämäs-* → hämäs-»; »*hän* → heän» jne., jolloin nuolen kärki viittaa artikkeliin, jonka esimerkistö sisältää näytteet koko materiaalista. Kolmas saman nuolen käyttötapa on mm. seuraavissa: »*huoli* s. huoli, huolenpito, vaiva, murhe, halu. → myös huoletta(h)» ja »*jumala* s. → eriks. jumalokseh, jumaloilleh»; nuoli siis viittaa joidenkin sijamuotojen erikoiskäyttöön. Neljänneläistä käyttöä on esimerkiksi artikkeleissa *heinäpyhälasku* »heinäarjen (→) viimeinen päivä» ja *hyyhkysanki* »pellossa kasvavasta hyyhkystä (→) valmistettu voilla ja kermalla höystetty sose ->»; viittaus siis karjalaiseen (mutta kursivoimattomana painettuun) sanaan, josta on artikkeli. Merkin käyttö ei aiheuta epäselvyyttä, mutta sen selitys on vaillinainen.

Määritelmän korvaa usein viittaus

paitsi kantasanaan myös yleisempään tai aikaisempaan synonyymiin, mikä on käytännöllistä jo tilansäästönkin kannalta; lisäksi se sitoo sanat havainnollisesti sekä äänneseikkojen että merkityksen perusteella toisiinsa ryhmiksi. Jonkin verran hankaluutta tuottaa lukijalle se, että joskus hänen on katsottava useastakin artikkelista ennen määritelmän löytymistä. *Iivanpäiväkukkaine* on »= ed.» ja edellinen on »= ed.» ja sen edellinen on »= iivananheinä» ja vasta *iivananheinä* on 'niittyleinikki'. Se joka haluaa tietää, mitä merkitsee *hiirenmätkäheinä*, näkee, että se on »= ed.», ja saa lukea saman selityksen kuudesta edellisestä, ja seitsemäs, *hiirennäitti*, vasta on »hiirenvirna (*Vicia cracca*)». Viittaaminen joka hakusanasta suoraan *hiirennäittiin* olisi aiheuttanut vain yhden rivin lisäyksen.

Hakusana on joskus valittu tavalla, jota ei ehkä voi pitää onnistuneena. On esimerkiksi hakusana *antilahanitkettäjä*, mutta ainoassa esimerkissä on sanaliitto *andilahan itettäjä*. Tuskin tietoa haluava arvaa etsiä sitä yhdyssanan kohdalta, kun s. v. *antilas* ja *itkettäjä* ei ole edes viittausta siihen. Samanlainen hakusana on *ampuriaisnesiheinä*, johon liittyvässä ainoassa esimerkissä on *amburiazem meziheiny*. Hakusanoina on myös sanaliittoa: *ensimäine arki*, *ensimäine pohrottša*, *ensimäine reki-veto*, *ensimäine sormi*. Eiköhän kirjan käyttäjä kuitenkin ensimmäiseksi etsi niitä artikkeleista *ensimäine* sekä *arki*, *pohrottša*, *reki-veto* ja *sormi*. Sanaliitto on paikallaan kyllä hakusanassa silloin, kun osat ovat vailla itsenäistä merkitystä: *hyöten hyväistäh*, *hyötä hyvyttäh* ym.

Artikkelissa *aika*¹ ryhmittelyn perus-

tana ei ole ollut merkitys vaan sanan käyttö eri sijoissa. Kuitenkin on niin erimerkityksisiä esiintymiä kuin *pitän aigua olit*; *hän tuli hyväh aigah*; *Karu aigah suau*, *Jumal vallon andau*.

ahavoija-artikkelin alussa on äänteellinen selvitys ennen merkitysryhmiä. Jokseenkin samat äänne- ja muotovariantit on *haravoija*-sanalla, mutta artikkelin alussa ei ole samanlaista selvitystä.

Artikkelissa *jälellä*, *-tä*, *-le* on ryhmä »2. prep. ja postp.» ja siihen sisällytettynä »Erik. eräitä sanontatapoja»; yhdesäkään näistä sanontatavoista *jälellä* ei ole post- eikä prepositiona.

Ahos-sana on määritelty: »se määrää viljaa (t. pellavaa), joka kerralla mahtuu riihen partisille kuivumaan». Eiköhän *ahos* ole käsitettävä kuten suomessakin konkreettisemmin parsille ahdetuksi viljaksi tai pellavaksi.

S. v. *hammaskyly* on selitetty Tulemajärvellä katkotun värttinöitä lapsen hammassaunan lämmitystä varten. Kyllä kai sentään on kysymys vain suomenkin murteissa yleisestä liioittelevasta sananparresta.

On luonnollista, että suuritöiseen ja laajaan teokseen mahtuu yhtä ja toista huomautustenkin aihetta. Joka tapauksessa on kiistatonta se, että olemme saamassa julkisuuteen monumentaalisen teoksen, joka pystyy olemaan hyvin perinpohjaisena ja luotettavana lähde-tooksena paitsi karjalan kielen ja karjalaisen kulttuurin tutkijoille ja harrastajille myös jokaiselle, joka pyrkii suomen kieleen ja suomalaisen kulttuuriin pinta syvemmältä tutustumaan.

OSMO NIKANNE